

תגובה לתגובתה של רבקה הורביץ

תגובתי תהיה בשני חלקים. בחלק הראשון אתייחס לטענות (המעטות) הסובסטנטיביות שפרופ' הורביץ מעלה נגד מאמרי; בחלק השני אתייחס לסגנון הבוטה של תגובתה, להאשמות האישיות שהיא מטיחה כנגדי, ובנוגע לזה לכללי המוסר של ביקורת מדעית, ולבסוף ארשה לעצמי כמה הערות אישיות.

I

פרופ' הורביץ עשתה מלאכתה קלה. היא כותבת, "אם נרצה לטעון נגד דבריו של קפלן יקצר הדף מלהכיל ולא יוכלו הגליונות לסבול." ושוב, "אי אפשר להתווכח על כל פרט ופרט". על ידי זה פרופ' הורביץ פטרה עצמה מלדון באופן רציני בטענותי. אחזור בקיצור על הטענות הביקורתיות העיקריות שהעליתי כנגד ספרו של אפרים מאיר, ונראה איך פרופ' הורביץ מתייחסת אליהן, או – ליתר דיוק – בדרך כלל לא מתייחסת אליהן.

1. הטענה הראשונה שלי היתה שתיאורו של האקסיסטנציאליזם הכללי בספרו של מאיר הוא רזה למדי, ואינו שלם. התיאור, טענתי, מתעלם משני דברים: הדרך בה מאפיין האקסיסטנציאליזם את עצם טיבם המיוחד של החיים האנושיים הקונקרטיים, וכן את אפיונו של ה־Lebenswelt, עולם החיים. כדי לאשש טענתי ציטטתי מדברי אורטגה, קירקגור, פקנהיים, והיידגר. ומה היא תגובתה של פרופ' הורביץ לטענה זו? "אך מיהו קפלן שיגיד לנו מה הוא האקסיסטנציאליזם ומה לא?" חד וחלק!

2. הטענה השנייה שלי היתה שלאור ההגדרה של האקסיסטנציאליזם שהצעתי, ברור שכמה מן ההוגים, שמאיר מקדיש להם דיון מיוחד, הם לכל היותר שוליים לתנועה, ואילו האחרים, שהוא מתעלם מהם או דן בהם ברפרוף, הם דווקא משמעותיים.

התחלתי באקסיסטנציאליזם הכללי, וטענתי שאין כל הצדקה לכך שמאיר מקדיש פרק שלם לשופנהואר, שהרי שיטתו של שופנהואר היא אידיאליסטית ולא אקסיסטנציאליסטית, ועיקרי משנתו מנוגדים בתכלית הניגוד לעיקרי משנת האקסיסטנציאליזם. כסיוע לטענתי הערתי, שהספרים והאנתולוגיות הסטנדרטיים של האקסיסטנציאליזם אינם מקדישים כל דיון למשנתו. פרופ' הורביץ אינה מתייחסת כלל לטענה זו.

מאידך גיסא, טענתי שקשה להסביר מדוע אין מאיר מקדיש פרק שלם להיידגר. הפרכתי את טענותיו של מאיר שאין להתייחס להיידגר כאל אקסיסטנציאליסט, והראיתי שלדעתם של כל הספרים והאנתולוגיות הסטנדרטיים של האקסיסטנציאליזם ספרו של היידגר, *ההוויה והזמן*, הוא הספר הקלאסי בהא הידיעה של הפילוסופיה האקסיסטנציאליסטית, ועל כן כולם מקדישים מקום מכובד להיידגר בכלל ו*להוויה והזמן* בפרט. ומה היא תגובתה של פרופ' הורביץ לטענה זו? "ומדוע חפץ קפלן ביקרו של היידגר שהשפעתו בארץ מועטה ביותר?", אך הרי פרופ' הורביץ בעצמה אומרת, בביקורת על ספרו של מאיר, שאחד התפקידים של הספר הוא לשמש "כ[הקדמה טובה ללימוד נושא האקסיסטנציאליזם לקוראים עבריים]."

לבסוף, שאלתי מדוע מקדיש מאיר בקושי איזכור להגותו של גבריאל מרסל, שהוא ללא ספק הפילוסוף האקסיסטנציאליסטי הנוצרי החשוב ביותר במאה שעברה. פרופ' הורביץ התעלמה לחלוטין משאלה זו.

עד כאן דבריי ביחס להוגים האקסיסטנציאליסטיים הכלליים. הטענה היחידה הסובסטיבית שהעלתה פרופ' הורביץ נגדי היא ביחס להוגים האקסיסטנציאליסטיים היהודים. טענתי שאיני רואה כל הצדקה להקדשת פרק שלם בספרו של מאיר לכתבי רבי נחמן מברסלב. אך כאן פרופ' הורביץ סילפה את דברי, כאילו טענתי שאין להתייחס לרבי נחמן כאל אקסיסטנציאליסט. אך הרי כתבתי, שחור על גבי לבן, "כי אפשר למצוא מוטיבים אקסיסטנציאליסטיים בכתביו של רבי נחמן"; ושוב דיברתי על "דרשותיו של רבי נחמן שיש להן צביון אקסיסטנציאלי." בניגוד למה שפרופ' הורביץ מייחסת לי, טענתי היתה שהגיע הזמן לראות באקסיסטנציאליזם בראש

ובראשונה תנועה פילוסופית, ועל כן אין זה ראוי להקדיש פרק שלם לרבי נחמן בספר קצר כמו זה של מאיר, שהרי רבי נחמן אינו פילוסוף, אפילו במובן הרחב ביותר של מונח זה. לאור האמור, ההערה הסרקסטית של פרופ' הורביץ "אולי קפלן, מתוך רוגז על ההנחה ש[ארתור] גרין הציע [בספרו על רבי נחמן] שרבי נחמן אקסיסטנציאליסט, יבוא בשבוע הבא ויוציא מאמר נגד ... גרין" אינה במקומה, שהרי הודיתי והדגשתי בפה מלא שרבי נחמן אכן הוא אקסיסטנציאליסט! אך אשאל את פרופ' הורביץ כנגד: אם אנו מקבלים את ספרו של גרין כספר סמכותי על הגותו של רבי נחמן, מדוע לא תסכים פרופ' הורביץ לטענתי, שמכיוון שמאיר כבר הקדיש פרק שלם לרבי נחמן הוא היה צריך להסתמך לא רק על סיפוריו המפורסמים, אלא גם היה עליו לנתח את הרעיונות העמוקים המצויים בדרשותיו? שהרי גרין בספרו מקדיש מקום נכבד לדרשות אלו, בפרט לדרשה המפורסמת "בא אל פרעה". בטענתי על מאיר, אם כן, רק הלכתי בעקבות ספרו המצויין של גרין!

בוודאי יש מקום לחלוק על גישתי. פרופ' הורביץ היתה יכולה לומר כדלהלן: "קפלן חושב שאקסיסטנציאליזם הוא בראש ובראשונה תנועה פילוסופית, ועל כן אין להקדיש פרק שלם לרבי נחמן. לדעתי זוהי גישה יותר מדי צרה. לפי דעתי אקסיסטנציאליזם אינה רק תנועה פילוסופית, אלא גם תנועה ספרותית, ואם כך בוודאי ובוודאי יש מקום להקדיש פרק שלם לרבי נחמן." אף-על-פי שלא הייתי מקבל את הטענות הנה, טיעון רציני כעין זה היה מעורר דיון פורה. הייתי מציע, באופן טנטטיבי, שהאקסיסטנציאליסטים הספרותיים, כמו קפקא ואלבר קאמי, מדגישים דווקא את תחושת ההתנכרות (alienation) בקיום האנושי, בשעה שהאקסיסטנציאליסטים הפילוסופיים, בטענתם שהקיום האנושי הוא דווקא קיום בתוך העולם, משתדלים להתגבר על התנכרות כזו, או, ליתר דיוק, לעקור אותה משורשיה.

יהיה אשר יהיה, רציתי להדגים כיצד ביקורת רצינית על טענותי היתה יכולה לעורר דיון פורה, בזמן שהביקורת שפרופ' הורביץ מטיחה כנגד טענתי אינה אלא סילוף של דברי שאינו שופך שום אור על העניין הנידון.

אחזור לדברי הקודמים ביחס לאקסיסטנציאליסטים היהודים. לאחר טענתי בנוגע לרבי נחמן, שאלתי מדוע מקדיש מאיר את רובו של הפרק על הרב סולובייצ'יק לניתוח מסתו הקלאסית "איש ההלכה", בשעה שבמסה הזו אין כל השפעה של החשיבה האקסיסטנציאליסטית; ומאידך גיסא, מדוע מקדיש מאיר פחות מעמוד למסה "איש האמונה הבודד", שהיא מסתו האקסיסטנציאליסטית הקלאסית? שוב, פרופ' הורביץ מתעלמת משאלות אלו. ולבסוף טענתי, שקשה להסביר את העדרו של פרק על אמיל פקנהיים, אחד מההוגים האקסיסטנציאליסטים החשובים של דורנו. הקורא של תגובתי כבר לא יופתע לגלות ששוב פרופ' הורביץ עוברת בשתיקה על טענה זו.

3. הטענה השלישית העיקרית שלי היתה שהרבה מן הפרשנות שמאיר מציע, גם לכלל מחשבתם של ההוגים שהוא דן בהם וגם להסברם של טקסטים מכתביהם, היא בעייתית, ולעתים סתם שגויה. הבאתי שלוש דוגמאות של פרשנות מפקפקת. ראשית, טענתי שמאיר אינו מפרש את פתגמו המפורסם של סרט "הגיהנום הוא הזולת" בצורה הולמת; שנית, הראיתי שפרשנותו של מאיר לדברי בובר על העקידה שגויה; ושלישית, והחשוב ביותר, טענתי שמאיר מטשטש את ההבדלים העמוקים בין עמדותיו האתיות של רוזנצוויג ודעותיו האתיות של לוינאס.

על כל הטענות האלו אין לפרופ' הורביץ אף מלה להגיד. חבל. לכל הפחות היה על פרופ' הורביץ להעיר על הטענה שלי בנוגע לרוזנצוויג. הרי פרופ' הורביץ היא מן החוקרים החשובים ביותר של מחשבת רוזנצוויג. אשאל אפוא: האם היא מסכימה איתי שלכל הפחות בתחום שבין אדם לחברו רוזנצוויג איננו, בניגוד ללוינאס, הוגה דיאלוגי, או האם היא מסכימה עם מאיר שטוען שרוזנצוויג, כמו לוינאס, הוא הוגה דיאלוגי בתחום הבין-אנושי? שאלה זו, אני רוצה להדגיש, אינה "פרט קטן, שאי אפשר להתווכח עליו"; וכאן אני בא לטענה האחרונה העיקרית שלי.

4. טענתי שההבחנה שמבחין מאיר בין אקסיסטנציאליזם כללי לאקסיסטנציאליזם יהודי, דהיינו הדגש שהאקסיסטנציאליזם היהודי שם על הדיאלוג והבין-סובייקטיביות בתחום הבין-אנושי, היא

הבחנה מפוקפקת, שהרי – שוב בתחום זה – רוזנצווייג היהודי אינו הוגה דיאלוגי, בשעה שמרסל הנוצרי הוא אכן הוגה דיאלוגי. איך פרופ' הורביץ מתייחסת לטענה זו? "מובן, שיש שוני גדול בין אקסיסטנציאליזם יהודי ואקסיסטנציאליזם כללי, אך לצערנו אדון קפלן לא מודע לכך." נניח לרגע בצד את התואר הסרקסטי והלא מקצועי "אדון קפלן", שבוודאי בלתי מתאים לדיון מדעי. הרי הטענה של פרופ' הורביץ היא דוגמא קלאסית של הנחת המבוקש. לזכותו של מאיר ייאמר, שהוא מודע לכך שאין זה מובן כלל וכלל שיש שוני בין אקסיסטנציאליזם יהודי לאקסיסטנציאליזם כללי, והוא השתדל להוכיח שאכן קיים שוני ביניהם. אני הבאתי טיעונים סובסטנטיביים נגד ההבחנה שהוא הציע. בוודאי אפשר לחלוק על טיעוני ולקבל את דעתו של מאיר. יש גם אפשרות לקבל את טיעוני ולהציע הבחנה שונה בין האקסיסטנציאליזם היהודי לאקסיסטנציאליזם הכללי. ואכן, לאור חקר נוסף, עכשיו אני נוטה לחשוב שאכן יש הבדל בין האקסיסטנציאליזם היהודי לבין – לכל הפחות – האקסיסטנציאליזם הנוצרי, וההבדל הוא בדגש שהאקסיסטנציאליזם היהודי שם על הדיאלוג והבין-סובייקטיביות דווקא בתחום שבין אדם למקום, בניגוד לתחום שבין אדם לחברו.¹⁰⁷ יהיה איך שיהיה, דבר אחד אסור, והוא להניח, כמו שפרופ' הורביץ מניחה, שמובן מאליו שיש שוני בין האקסיסטנציאליזם הכללי לאקסיסטנציאליזם היהודי. נסכם ונאמר, שלאור כל האמור לעיל, ברור מעל לכל ספק, שאין בכל דברי פרופ' הורביץ טענות של ממש.

¹⁰⁷ עיין משה שוורץ, "תורת היש של ה'ברית' ותורת היש של ה'מיסתורין' – מארטין בובר וגבריאל מארסל, "הגות יהודית נוכח התרבות הכללית (ירושלים: שוקן, תשל"ו), עמ' 114-116; Samuel Moyn, *Origins of the Other: Emmanuel* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005). בפרק ד' של ספרו, מויין דן ביחס המסובך בין לוינאס לרוזנצווייג. מויין, כמוני, מדגיש שלפי רוזנצווייג הדיאלוג מתרחש בתחום שבין אדם למקום ולא בתחום שבין אדם לחברו.

II

ועכשיו לטון הדברים. כאן אני מוכרח לומר שביטויים כמו: "קפלן ... מעיז לבקר", "האם קפלן בא לשפוט הכול?", "האם העולם כולו הפקר?", "אך מי הוא קפלן שיגיד לנו ...", "אך לצערנו ארון קפלן", וכו' וכו', הם ביטויים בוטים – כמעט גסים – שבשום אופן אינם הולמים דיון מדעי. אני מודה שהביקורת שלי על ספרו של מאיר היתה בעיקר שלילית, אך השתדלתי – ואני חושב שהצלחתי – לדבר על העניין. חבל שפרופ' הורביץ בתגובתה לא נהגה באופן דומה.

כאילו לא די בכך, פרופ' הורביץ לא נחה ולא שקטה עד שייחסה לי כוונות אישיות סמויות. היא כותבת, "יש תמיד אפשרות למצוא מעלות וחסרונות כשאדם כותב, אבל אם הדברים מובאים כולם לגנאי אתה שואל את עצמך מה עשה הכותב ומדוע כתב את הדברים." ועוד טענה שאני מציג את מאיר "כאילו הוא כלי ריק, כאילו אין הוא יודע דבר, וכאילו אין לו כוח שיפוט." האכן אלה פני הדברים? הרי בתחילת מאמרי כתבתי: "ההעזה וההיקף של מפעלו של מאיר מרשימים, וספרו מכיל כמה תובנות חשובות בפרטים." למשל, הערתי על "הניגוד המעניין ש[מאיר] מציב בין יחסם של בובר באני ואתה ושל גיבורו של סרט *בהכילה* לעץ." ושוב הערתי, ש"מאיר מנגד בצדק את ה'מבט' *בהישות* והאין של סרט ל'פנים' בכתבי לווינס." ובסוף מאמרי סימתי: "הספר מעיד על למדנותו רחבת ההיקף של מאיר, על התלהבותו לנושא דיונו, ועל אמונתו במשמעותו העליונה. אלה הן מעלות חשובות – בפרט בספר על האקסיסטנציאליזם." שוב אני מודה, כפי שכתבתי במאמרי, שחוות דעתי על הספר היתה, בדרך כלל, שלילית, והערכתי היתה ש"כשלו של הספר עולים במשקלם על מעלותיו." אבל לטעון, כמו שטענה פרופ' הורביץ, ש"הדברים מובאים כולם לגנאי" – אתמהה!

אך אשאל את פרופ' הורביץ שאלה כנגד. קראתי בעיון את הביקורת שכתבה על ספרו של מאיר, ולהפתעתי לא מצאתי בה אף רמז, ולו דק שבדק, לאיזה חיסרון בספר. הדברים מובאים כולם **לשבח**. אני שואל את עצמי, אם כן, ואני שואל את פרופ' הורביץ: מה עשה הכותב ומדוע כתב את הדברים?

פרופ' הורביץ משערת שאולי כתבתי כפי שכתבתי מפני "שנושא האקסיסטנציאליזם לא נראה" בעיני. אך הרי כתבתי ש"הגיעה השעה לספר כספרו של מאיר". ושוב, "השעה כשרה אפוא ... למחקר שיבחן את חשובי האקסיסטנציאליסטים היהודים של המאה העשרים [ו] יציב אותם בהקשרה של המחשבה האקסיסטנציאליסטית הכללית". חשבתי שהנושא של ספרו של מאיר הוא נושא מאוד חשוב, ודווקא מפני זה התאכזבתי מן הספר, שלפי דעתי לא ניתח את הנושא באופן הוגן ומדויק.

מעל לכול, אני צריך למחות בכל כוחי נגד השאלה הרטורית – שהיא באמת האשמה אישית – שפרופ' הורביץ מטיחה כנגדי. היא כותבת, "השאלה העומדת לפני היא מדוע לורנס קפלן... פועל לפתע להרוס עמית לעבודה... ולפגוע בכבודו?" כתבתי את הביקורת מפני שעורך של *קתרסיס* שלח אלי את הספר להערכה, וכפי שאמרת, חשבתי שנושא הספר הוא נושא חשוב. לא פחות ולא יותר. אך אשאל כנגד: אם ביקורת מדעית שלילית על ספר, ביקורת שהיתה כולה לעניין, תחשב להרס עמית לעבודה ולפגיעה בכבודו, האין חשיבה כזאת שוללת אפשרות של ביקורת כנה וקפדנית? אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות. החובות של מבקר ספר הן החובה למדע, החובה לתמוך ולהחזיק את הרמה המדעית של תחום המחקר, והחובה לתת לקוראים הערכה אובייקטיבית ומבוססת של הספר הנידון. חשבתי לתומי שדברים אלו מובנים מאליהם, אלא שכנראה, לאור דבריה של פרופ' הורביץ, יש צורך לחזור עליהם.

בסוף מאמרי כתבתי: "לא בהנאה יתרה הבאתי את דברי הביקורת החמורים" על ספרו של מאיר. אינני מבין מדוע פרופ' הורביץ לא היתה יכולה לקבל את דברי כדברים כנים.

ולבסוף ארשה לעצמי הערה אישית. כל חוקרי מחשבת ישראל בעת החדשה מעריכים את תרומתה המדעית החשובה, תרומתה הקריטית, של פרופ' הורביץ לחקר תחום זה. מאמריה וספריה על הוגים כמו מנדלסון, שד"ל, רנ"ק, הרב שמשון רפאל הירש, ד"ר יצחק ברויאור, בובר, רוזנצווייג, הרב קוק, הרב סולוביצ'יק, וכו', הם נכסי צאן ברזל של חקר ההגות היהודית בעת החדשה, ועוד ידה נטויה. נוסף על כך, כמו שפרופ' הורביץ העירה, שנינו ידידים ותיקים, ואני זוכר בחביבות

איך באביב תשנ"ו, בשנת השבתון שלי בירושלים, נפגשנו שנינו כל שבוע בספריה הלאומית של האוניברסיטה העברית כדי לקרוא וללמוד ביחד את פרשת בראשית עם פירושו של מנדלסון. ומעל לכול, אני אסיר תודה לפרופ' הורביץ ולבעלה המנוח, פרופ' יעקב הורביץ ז"ל, על הכנסת האורחים החמה באביב ההוא ובהזדמנויות אחרות. ודווקא לאור כל זה, התגובה הבלתי מרוסנת של פרופ' הורביץ מעציבה אותי. התגובה לא הועילה לפרופ' מאיר ולא הזיקה לי; ובסופו של דבר הדברים אינם ראויים למי שאמרם. חבל.

אך אין רצוני לסיים בנימה שלילית זו. כמו שאמרתי, פרופ' הורביץ היא חוקרת מובהקת של כתבי שד"ל ורנ"ק. לכן אסיים בדברים הדומים לדברי הרנ"ק בסיום איגרת הוויכוח הארוכה שלו עם שד"ל: "ואודות האישה החכמה פרופ' רבקה הורביץ, אני מבטיח נאמנה שהיתה אשת ריבי לשעה קלה ולצורך נחוץ, ואהובה ויקרה לי כל יתר שנות חיי, לרוב ולנועם המעלות והכשרונות שהיא כלולה בהדרם" (עיין כתבי הרנ"ק עמ' 442).

לורנס קפלן, אוניברסיטת מקגיל, מונטריאול